

GOGOLŮV VLIV NA SATIRICKOU POVÍDKU IVANA CANKARA

V této práci se budeme zabývat metodami výstavby satirické krátké prózy Ivana Cankara na základě analýzy jeho črty *O člověku, který ztratil přesvědčení*¹ (*O člověku, ki je izgubil prepričanje*²). Zároveň se ji pokusíme porovnat s tematicky shodnou povídkou Nikolaje Vasiljeviče Gogola *Nos*³.

Téma Cankarovy a Gogolovy satirické povídky:

Oba dva příběhy se týkají ztráty, a to ztráty velmi neobvyklé, „nereálné“, jejímž prostřednictvím se stává fikční svět fantaskní až absurdní. Zobrazení skutečnosti u obou autorů je určitým způsobem příznakové, autorská interpretace reality překračuje „přirozenost“ světa, tzn. svým způsobem ji deformuje. Fikční svět se jeví jako jakási nerealita v realitě.

Předmět ztráty (u Gogola je to nos a u Cankara přesvědčení) je u obou autorů obsažen už v samotném názvu.

Děj Cankarovy črty je velmi podobný ději *Nosu*: postava Job Mrmolja se jednoho dne probudí a zjistí, že se mu ztratilo přesvědčení. Stejně jako hrdina *Nosu* Kovaljev prochází různými společenskými vrstvami a hledá ho, ale marně. Z velkého zármutku nakonec umírá.

V analýze Gogolovy povídky se vzhledem k její komplikovanosti soustředíme především na prvky, které jsou shodné s prvky črty I. Cankara.

1 I. Cankar, *Král Malchus a jiné povídky*. Praha 1919.

2 I. Cankar, *Agonija veljakov*. Maribor 1976.

3 *Petrohradské povídky*. Praha 1963.

Příběh je vyprávěn v er-formě, ale hned v první části si autorský vypravěč vytváří vypravěče personalizovaného, čímž přechází k ich-formě.

To platí i pro druhou část, kdy se seznamujeme s Kovaljovem. Dozvídáme se, že Kovaljov je kolegiální přisedící, který je na svoji hodnost nesmírně hrdý, ale aby si dodal ještě větší důstojnosti a vážnosti, označuje se jako major. Je tedy patrné, že hodnost je pro hlavní postavu velmi důležitá.

Ztráta nosu ho velmi zasáhne, neboť mu znemožňuje vše, čeho chce dosáhnout, díky ní by ztratil společenské postavení, proto je pro něj životně důležité získat ho zpět.

Zjišťujeme, že ztráta ovlivňuje i hrdinovo chování.

Své společenské postavení, hodnost, na které si velmi zakládá, ještě zvýrazňuje tím, že zdůrazňuje svou známost s lidmi vysokého postavení nebo hodnosti. Tato zmínka se v celém textu několikrát opakuje. Na to, že Kovaljov přikládá v životě největší důležitost hodnosti, upozorňuje autor mnohokrát, i lidé jsou zredukováni na hodnosti.

Kovaljov se vydává hledat svůj nos, hodlá navštívit policejního komisaře, správu veřejného pořádku a nakonec se rozhodne podat inzerát do novin, kde nechce uvést své jméno, aby se neznemožnil před svými vlivnými přáteli.

Kovaljov se v ulicích setkává se svýmnosem, ze kterého se stal státní rada. Nos, který Kovaljov potřebuje kvůli své vážnosti, hodnosti a postavení, získává vyšší postavení než on, je zobecněním úřednické hodnosti. Situace je dovedena **ad absurdum** v momentě, kdy dochází k jejich vzájemné komunikaci a kdy se naplno projeví Kovaljovův vztah a úcta k vysokému postavení, hodnosti, která je vyjádřena poníženou apostrofou nosu. Kovaljovova komunikace s lidmi vyššího postavení má rys poníženosti, uctivosti, který je vyjádřen přerušovanou větou stavbou a častými odmlkami.

Z prvků, které jsme zde načrtli, vychází Ivan Cankar.

Satira Ivana Cankara

Povídka *O člověku, který ztratil přesvědčení* se částečně odlišuje od ostatních Cankarových satirických próz, neboť ty jsou většinou psány v ich-formě. Tato črta je psána er-formou.

I. Ztráta a její význam

Stejně jako v *Nosu* i v této Cankarově črtě jsou všechny události vyvolány ztrátou. Ale zatímco u Gogola jde o ztrátu věci konkrétní, hmotné, zde dochází ke ztrátě věci abstraktní s duchovním obsahem, kterou autor zhmotňuje a zpředměťuje do podoby knihy. Proto je i v této povídce znakem fikčního světa *fantaskno – nereálnost*.

Slovo *přesvědčení* se díky materializaci začíná sémanticky vyprazdňovat, k čemuž přispívá opakovaný výčet fyzických=vnějších atributů zhmotnělého přesvědčení (*hezké, v zelené kůži vázané, na hranách trochu otřelé* atd.) Odduchovnění, vyprázdnění a ztráta významu individuálního názoru, postojů je umocněno jednak jeho zdůrazňovanou délkou (měří totiž 23 cm), jednak tím, že postavy s ním zacházejí jako s čistě hmotnou věcí.

Materializací abstraktního, zvnějšněním vnitřního Cankar vytváří *satirickou metaforu*⁴, mohli bychom mluvit také o *satirickém symbolu*⁵, který je založen na principu *kontrastu* (viz dále kapitola Satirické prostředky).

II. Hlavní postava – změna hrdiny v antihrdinu

Job Mrmola, podobně jako hlavní postava Gogolovy povídky, odhalí ztrátu ihned po probuzení. Stejně jako Kovaljovova ztráta je i ta jeho těžká a znamená vážný a nepříjemný zásah do jeho života, ztrátou přesvědčení ztrácí Jobova existence smysl.

Podobně jako u Gogola se seznamujeme s předchozím chováním hlavního hrdiny, které ztráta ovlivnila.

Proč vůbec přikládá Job přesvědčení takovou důležitost?

Jobovi v životě nejvíc záleží na nezkalené pověsti, na jakémsi obecném povědomí o jeho osobě ve společnosti. Zmínka o tomto obecném mínění se v celém příběhu několikrát opakuje, čímž autor čtenáře upozorňuje na její význam (opakování stejného významu nalézáme i u Gogola).

Zjišťujeme, že Job onu dobrou pověst spojuje s přesvědčením, podle jehož délky posuzuje společenskou pověst jiných.

4 Srov. F. Zadavec, Cankarjeva satirična proza. Maribor 1976.

5 Tamtéž.

V textu se objevuje pouze jediná charakteristika hlavní postavy, a to, že Job je *vážný a solidní člověk*. Všechny specifické rysy postavy jsou nahrazeny jediným, který je nejdůležitější a kterým se z postavy stává **typ**.

Job nade vše ctí konvence, nejvíc se obává toho, že klesne v očích veřejnosti a bude mít špatnou pověst a pošpiněný charakter. Jeho jednání, dokonce i jeho myšlenky, jsou podmíněny všeobecným míněním.

Jobova existence je v podstatě založena na naplňování dobrého mínění okolí. Stará pouze o dvě věci: neztratit dobrou pověst a nalézt své přesvědčení. Tyto dvě věci stojí proti sobě v **kontrastu**: tak markantní zájem o mínění obecné téměř vylučuje přítomnost mínění osobního.

Job se jako Kovaljov vydává ztracenou věc hledat. Stejně jako on má úmysl navštívit policejního komisaře, i on se rozhodne podat si inzerát do novin, také on se při hledání ztraceného přesvědčení dostává do různých společenských vrstev a komunikuje s lidmi různého postavení.

Další shodný rys Joba s Kovaljovem nalezneme ve způsobu, jakým komunikuje s lidmi vyššího společenského postavení. Job užívá uctivé oslovení, častý je výskyt aposiopesí a odmlk.

III. Princip kontrastu

Nešťastný Job, tragický ve svých očích, se setkává s několika postavami příznačnými pro Cankarovu satirickou črtu, tzn. postavami, které pro Cankara představovaly nejčastější terče kritiky: těmi jsou především literát, politik, potom filolog a novinář. Díky Jobovu *putování* se postupně dozvídáme, že přesvědčení přikládá váhu pouze Job, pro ostatní je to věc neužitečná, nicotná a nemoderní, diví se, že ho Job tak silně postrádá, a zdá se jim proto hloupý a směšný. Pro Joba znamená přesvědčení podmínku osobnosti, pro ostatní představuje naprosto neosobní věc. Tímto protikladem vzniká komično, je zde opět použit princip **kontrastu**.

Čím víc lituje Job sám sebe a čím víc považuje svůj osud za tragický, tím je v očích ostatních postav směšnější. K vyvrcholení dochází v redakci časopisu *Pravda* (mimořádně jediném místě, kde se setkáme s označením nějaké lokality), kde je čtenáři odhalena skutečně *pravda*, kde vrcholí směšnost a absurdita Jobova jednání: na otázku redaktora Košuty, co je to vlastně přesvědčení, nedokáže Job odpovědět. Při definici přesvědčení se pouze odvolává na názory =přesvědčení ostatních a je schopen hodnotit jen jeho vnější stránku. Job je typ duchovně nesamostatného a nemyslicího člověka. Celou dobu vlastně paradoxně hledal věc, jejíž význam neznal

a již vlastně ani nemohl mít. O tom svědčí i použití symbolu, které je založeno na kontrastu (viz výše).

K definitivnímu „odhalení“ hrdiny dochází až na konci příběhu. Stává se z něj **antihrdina**, hlavní postava je tedy deheroizována.

Čtenář byl v zásadě po celou dobu mystifikován – hlavní postava zakrývala v příběhu svůj pravý obsah a teprve na konci došlo k odhalení její pravé podstaty, a to i přes stálou ironizaci a distancovaný vztah autorského vypravěče k událostem.

Jako Kovaljev ani Job nechce v redakci novin prozradit své jméno, charakterizuje se tím, co u sebe pokládá za nejdůležitější a kvůli čemu vlastně nechce prozradit své jméno (stejně jako u Gogola).

Absurdní není fikční svět, ale Jobův přístup k němu.

Směšnost a absurdnost vyvrcholí ve chvíli, kdy Job umírá, protože nenašel své přesvědčení, jehož hodnotu a význam vůbec nezná.

Jak už bylo řečeno, Jobovy názory na důležitost přesvědčení stojí v kontrastu k názorům ostatních postav. Tímto střetem dochází k výrazné **dynamizaci** textu.

Postupným konfrontováním Joba s ostatními postavami nabývá čtenář dojmu, že jde o konfrontaci „morálky“ a „nemorálnosti“.

Do konfrontace postav autor vnesl **těžiště nepřímé kritiky**. Všechny postavy nazírají svět realisticky až pragmaticky a jejich životní postoj se střetává s Jobovým „idealismem“.

Všem postavám chybí individuální rysy, patrně i proto, že jim chybí individuální názor, tj. vlastní přesvědčení.

V rovině postav se projevuje také kontrast mezi představou o realitě (nebo předpokladem reality) a realitou samotnou.

IV. Satirický detail:

Autor v textu využívá **karikaturické** zobrazení určitého jevu.

Karikatura je v Cankarově črtě realizovaná na rovině **propríi** (tento postup je v satíře hojně zastoupen, využívá ho i Gogol⁶): Autor totiž spojuje jména z antického a křesťanského světa, která evokují vznešenost, vážnost postavení, se jmény zvířat, ptáků a předmětů: *Sempronius Sluka*, *Filemon Sova*, *Mauricius Trska*, *Pompilius Střecha*. Komično zde opět vzniká

⁶ Srov. např. *Mrtvé duše*.

uplatněním principu **kontrastu**, na kterém je vystaveno i jméno hlavního hrdiny – *Job Mrmola*. Zaprvé jde opět o spojení biblické-tragické aluze a přizemnosti. Zadruhé jméno Job obsahuje ve Slovinsku specifické konotace: Job je postava lidové slovesnosti, se kterou je spojováno nesmírné utrpení a bolest, se kterým se Slovinci vždy ztotožňovali, ale ve kterém je obsažen i záblesk naděje. Stejně jako tato zlidovělá postava, i Cankarův hrdina zažívá *příkoří a bolest*, velice *trpí* postojem ostatních.

Zvláštním ironickým detailem posledních vět povídky je výstavba a intonace souvětí, které se týká Jobova konce. Vyvolává totiž dojem pohádkového příběhu, a tudíž i šťastného konce *kladného hrdiny*: „*Těžkým zármutkem a hořem chřadl, jeho tváře hubly a lékaři nad ním v krátké době zoufali.*“ (s. 80)

V. Obecnost satiry

Cankar zasazuje příběh do prostředí města, ale nijak ho nekonkretizuje, má obecný charakter. V celém textu se na rozdíl od textu Gogolova vyskytuje pouze jediná zmínka, ze které čtenář poznává, že jde o slovinské prostředí, jinak je celý časoprostor načrtnut zcela obecně.

Další zmínka se týká historické osoby. V posledním odstavci se totiž mimo jiné mluví o tom, jak lidé Jobovi po přečtení jeho inzerátu podstrkují různá falešná přesvědčení. Najdeme zde i zmínku o jistém Badeckerovi. Jde o narážku na známého německého vydavatele průvodců, Karla Baedekera. Touto zmínkou autor ironicky opět odkazuje k určité všeobecnosti, obecné informaci, kterou poskytovaly i Baedekerovy průvodce.

O obecnosti svědčí i užití apelativa *člověk* v názvu črty.

I Cankarův hrdina je nositel vlastností typických, obecných.

Ostatní postavy mají také určitou významovou funkci, jde o typy, nikoliv individuality, stávají se určitým zobecněným nebo zobecňujícím znakem.

VI. Satirické prostředky – princip výstavby

Výstavba Cankarovy satiry je syntézou dvou postupů – realistického a symbolického.

Cankar byl pochopitelně ovlivněn literárními směry přelomu století, a to především **symbolismem**. Využití symbolistických postupů se v této povídce stává základním principem satirického ztvárnění.

Sám předmět ztráty je hned na začátku symbolizován – je představen jako detailně popsaná kniha. Symbolické ztvárnění popisované skutečnosti se nejvíce projevuje během Jobových dialogů s ostatními postavami, které mají názor na přesvědčení úplně opačný než on. Jde tedy o nahrazení reality symbolem.

Právě použitím symbolu pronikáme k podstatě zobrazované skutečnosti, v něm je ukryt nejostřejší satirický ostěn.

VII. Inspirace Gogolovou satirou ?

Cankar Gogolovo dílo znal a vážil si ho. Zmiňuje se o něm mj. v dopise Z. Kvedrové⁷ a v eseji o A. Aškercovi⁸.

Lze se tedy domnívat, že Cankar povídku „Nos“ nejenom znal, ale znamenala pro něj i inspirační vliv, o čemž by svědčily četné shodné prvky, především tematické, obou textů:

1. tematické (obsahové)

- a) obě povídky se týkají ztráty
- b) hlavní postavy ztrátu zjistí po probuzení
- c) oba se vydávají ztracenou věc hledat a dostávají se tak do různých společenských vrstev
- d) oba hodlají navštívit policejního komisaře a oba se rozhodnou podat si inzerát do novin
- e) ztráta pro oba znamená těžkou ránu, protože jim znemožňuje další existenci – znemožňuje jim naplnit jejich jedinou touhu
- f) oba hlavní antihrdinové redukuje svoji činnost na jedinou snahu
- g) čtenář je seznámen s rozdílem v chování před ztrátou a po ní
- h) fikční svět je v obou textech nereálný a tuto nereálnost vyvolává ztráta.
- i) absurdita jednání postav

2. kompoziční (formální)

- a) užití er-formy (u Gogola jen zpočátku)
- b) užití metafory pro předmět ztráty

⁷ I. Cankar, dopis Z. Kvedrové, 8. 5. 1900. ZD XXVIII.

⁸ Srov. F. Zadravec, Cankarjeva ironija. Murska Sobota 1991.

- c) užití opakování vět, které upozorňují na to, co je pro hlavní postavy v životě nejpodstatnější a směřující d) rysy komunikace – přerušovaná větná stavba, odmlky

Literatura:

- BERNIK, F.: Usmeritev k Evropi – Obdobje mladostne črtice. Tipologija Cankarjeve proze. Ljubljana 1983.
Proza med hrepenenjem in satiro. Ivan Cankar. Ljubljana 1987.
Od tradicionalne kratke proze do modernega romana. Ivan Cankar. Ljubljana 1987.
- PIRJEVEC, D.: Cankarjevo literarno obzorje II, avtorji in dela. Ivan Cankar in evropska literatura. Ljubljana 1964.
- ZADRAVEC, F.: Cankarjeva satirična proza. Agonija veljakov. Maribor 1976.
Ironija in tipično. Cankarjeva ironija. Murska Sobota 1991.
Ustroj satirične črtice. Cankarjeva ironija. Murska Sobota 1991.